

ΤΟ ΑΝΗΣΥΧΟ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΠΝΕΥΜΑ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ Ν. ΠΕΤΡΟΥ-ΜΕΣΟΓΕΙΤΗ. Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΗ

Κύριε εκπρόσωπε του Υπουργείου Πολιτισμού και Επιστημών,
Αιδεσιμώτατε, Κύριε Πρόεδρε της Κοινότητας, Κυρίες και Κύριοι,

Αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω θερμά τον Πρόεδρο της Κοινότητας και την Επιτροπή του «Επιμορφωτικού Συλλόγου Καλυβίων» για την τιμή να με καλέσετε να μιλήσω στην «Α' Επιστημονική Συνάντηση της Ν.Α. Αττικής», που εγκαινιάζεται απόψε με τη μνήμη του Χρίστου Πέτρου-Μεσογείτη. Ιδιαίτερα ευχαριστώ τον συνάδελφο Πέτρο Φιλίππου-Αγγέλου, που τόσο εύστοχα έχει επαινεθεί απόψε από τους προηγούμενους ομιλητές για την πρωτοβουλία του να παρουσιάσει το έργο του Χρίστου Πέτρου-Μεσογείτη στην επιμελημένη έκδοση¹, που θαυμάσαμε όλοι, και με την διοργάνωση της τριήμερης αυτής εκδήλωσης για να συνεορτάσουμε τη μνήμη του Μεσογείτη.

Πραγματικά ο χαρακτήρας του εορτασμού ταιριάζει καλύτερα στη μορφή και στην προσφορά του τιμώμενου, που η τραγική μοίρα τον άρπαξε τόσο πρόωρα από τον χώρο της επιστήμης, από την οικογένειά του και τους φίλους του. Οι φίλοι του ήταν πολλοί και συγκαταλέγονταν από τους συνομηλικούς του όσο και από τους απλούς γέροντες του τότε χωριού, από τον καθένα που τον γνώριζε. Οι συμφοιτητές του στο Πανεπιστήμιο συχνά τον θυμούνται και μιλάνε ακόμα γι αυτόν, όπως ο καθηγητής Ν. Πλάτων, ο Γεώργ. Μπακαλάκης, ο Δημ. Πάλλας και οι εδώ παριστάμενοι, επιστήμονες που πρόσφεραν και προσφέρουν έργο σημαντικό στην Αρχαιολογική Υπηρεσία και στα Πανεπιστημιακά ιδρύματα.

Τον Χρίστο Πέτρου δεν τον συνάντησα ποτέ. Ως τώρα τον είχα ακουστά μόνο από τους συναδέλφους του στην Υπηρεσία, που προανάφερα, και ιδιαίτερα από τον Γενικό Έφορο και Διευθυντή του Επιγραφικού Μουσείου κύριο Μάρκελλο Μισό. Σκόρπια ήταν τα άρθρα του στα επιστημονικά περιοδικά, ενώ στη νεώτερη γενιά έγινε περισσότερο γνωστός με την εργασία του «Επιγραφική και Έπιγραφικές σπουδές στην Ελλάδα», που δημοσίευσε το 1961 στη Θεσσαλονίκη ο καθηγητής Γ. Μπακαλάκης². Με τα «Απαντα» του σήμερα μπορεί ο καθένας να ανατρέξει άνετα στις δημοσιεύσεις του και στο έργο του γενικά.

Στις καθαρά επιγραφικές μελέτες του Χρίστου Πέτρου ο επιγραφολόγος εντυπωσιάζεται από τις ορθές παρατηρήσεις, που αφορούν στο τυπικό και στο ουσιαστικό μέρος μιας δημοσιευμένης επιγραφής, όσο και από την παρουσίαση των αδημοσίεωτων εκείνων, που προέρχονταν από την Αττική και την Κρήτη.

Παράλληλα εντυπωσιάζει το ανήσυχο και ερευνητικό του πνεύμα, που ήταν στραμμένο σε τόσα διαφορετικά πεδία γνώσης των λεγόμενων «ανθρωπιστικών σπουδών». Ένα αδιάκοπα ανήσυχο πνεύμα που διψά για έρευνα, προχωρώντας προσεκτικά και όσο γίνεται αντικειμενικά, χωρίς να θέλει να παραβιάσει τίποτα για χάρη του δικού του «πιστεύω» και αποφεύγοντας συστηματικά, μέσα στη σώστη κριτική προσώπων και πραγμάτων, την υπερβολή. Η προσήλωσή του αυτή στο λιτό, το σεμνό, το ισορροπημένο, στο «μέτρο», που χαρακτήριζε την αρχαία σκέψη, διαφαίνεται σε όλο το έργο του. Πολύ ωραία παρουσιάζεται στη συσχέτιση, που έκανε ανάμεσα στο *επίγραμμα* και στο *επιτύμβιο* ανάγλυφο, όταν γράφει το 1938 για τις ανάγλυφες παραστάσεις επάνω στις ταφόπετρες³. Ενώ στηλιτεύει ορισμένες κακές πλευρές στην παιδεία, στην κοινωνική και οικονομική δομή της εποχής του, — ιδιαίτερα σχετικά με τη διαφώτιση των μαθητών και του κοινού γύρω από τα αρχαιολογικά μας θέματα —, συγκρατιέται από ένα πηγαίο δεοντολογικό φραγμό, που ορθώνεται μπροστά του. Μακριά από το φόβο μην και θεωρηθεί φιλοκατήγορος ή ανεδαφικός, είχε δισταγμούς ηθικού περιεχομένου και μιαν απέραντη επιείκεια για τον άνθρωπο σε βαθμό τέτοιο που στρεφόταν στα ταπεινά, δείχνοντας ενδιαφέρον για τα παραπεταμένα και για τους παραγκωνισμένους.

Στα «Έλληνοαλβανικά λαογραφήματα»⁴ συγκέντρωσε τα τραγούδια της δουλειάς, του έρωτα ή του σεβντά, του στρατού, της μάννας, τα νανουρίσματα της ιδιαίτερης του πατρίδας. Θα το έβρισκε κανείς μια φυσική συνέπεια, αφού εδώ ήταν οι ρίζες του. Φοιτητής της φιλολογίας ξεκινάει δημοσιεύοντας ιστορικά έγγραφα, τις «Ένθυμσεις»⁵, που τον θέλγουν, καθώς τα βρίσκει στο Ψαλτήρι του προπάππου του, αναγνώστη της εκκλησίας στα Καλύβια Κουβαρά. Ίσως έκανε το συνειρμό ανάμεσα στο όνομα Έπιστήμη της ωραίας νέας, που 22 χρονών τον Οκτώβρη 1821 «ετάφη εις το περιγιάλιον» της Αγίνας⁶ και στο όνομα Έπιστήμων επάνω σε μια αρχαϊκή επιτύμβια βάση του Επιγραφικού Μουσείου⁷, γιατί μέσα στις αναζητήσεις του Χρίστου Πέτρου, ήταν η σύζευξη του αρχαίου και του σύγχρονου.

Δεν είναι μόνο το τοπικιστικό του ενδιαφέρον για την Ν.Α. Αττική, που τον οδηγεί στην έρευνα από τις διάφορες εκφάνσεις του αρχαίου πολιτισμού ως τους θησαυρούς του λαϊκού μας πολιτισμού, είναι η ίδια, η παλλόμενη σε συνέχεια, ελληνικότητα, που τον διακατέχει.

Παρόμοιες ανησυχίες παρουσιάζει αργότερα ως επιμελητής αρχαιο-

τήτων στην Κρήτη. Παράλληλα με την ανασκαφική του δραστηριότητα, που ήταν μεγάλη όπως προκύπτει στον *Απολογισμό των αρχαιολογικών ερευνών εις την Κρήτη κατά το έτος 1937⁸* και τα *Αρχαιολογικά πεπραγμένα Ανατολικής Κρήτης (1937-1938)*⁹, αναζητεί κρητικά χειρόγραφα στη Βιβλιοθήκη του Μουσείου Ηρακλείου με άγνωστα ποιήματα και μαντινάδες¹⁰. Ζει έντονα τον τόπο εκεί με τον πλατύ ορίζοντα που ανοίγεται στον αρχαιολόγο για μελέτη από τους προϊστορικούς χρόνους μέχρι και τους Ρωμαϊκούς.

Σε κατάλοιπα του Μινωϊκού πολιτισμού αποδίδει την παράξενη διάταξη των πρωτόγονων την εποχή εκείνη οικισμών στο Λασήθι, στο Καρφί, στη Μεγάλη και Μικρή Κοπράνα και αλλού. Στα σκαρφαλωμένα σπίτια επάνω στους λόφους, όπου με τους *αηφοράδες* (οπές στη στέγη) υποκαθιστούσαν τα παράθυρα, διακρίνει παραδοσιακά στοιχεία, που είχαν τις ρίζες τους στη μινωϊκή αρχιτεκτονική και ρυμοτομία¹¹. Αναζητεί με περιέργεια και κάνει ανθρωπολογικές μελέτες, παραλληλισμούς στη λαϊκή βιοτεχνία και τον τρόπο ζωής. Σε ορισμένους κατοίκους βλέπει τα μινωϊκά χαρακτηριστικά στο ανάστημα, την κατατομή του προσώπου, ακόμα και στην ψυχική διάθεση¹².

Όλα αυτά δείχνουν τις ανησυχίες και την αστείρευτη τάση του για έρευνα σε πολλούς τομείς, πράγμα που εξηγεί την πολυμέρεια του έργου του Χρίστου Πέτρου-Μεσογείτη. Αλλά, επίκεντρο των ενδιαφερόντων του παράμεινε η μελέτη των επιγραφών, όπου εκτός από την οξύτατη και ακριβή παρατήρησή που ασκούσε στον «κριτικό υπομνηματισμό» — δηλαδή στα σχόλια μιας επιγραφής— καταπιάσθηκε συχνά και με την μετάφραση επιγραφών, κυρίως των επιτυμβίων. Και έτσι έφτασαν ως εμάς μερικές πολύ αξιόλογες μεταφράσεις στίχων¹³.

Ιδεολόγος και συνάμα πραγματιστής, ποιητής και ορθολογισμένα κριτικός, έπιανε τα επιγραφικά θέματά του με πλατειά αντίληψη, καθώς και με την απαραίτητη σχολαστικότητα. Με βαθύ γλωσσικό αίσθημα, μοιάζει γεννημένος φιλόλογος και μάλιστα επιγραφικός. Σχετικά με την επιγραφική πρέσβευε ότι το καθολικό πλαίσιο της επιστήμης αυτής είναι η αρχαιολογία και την προσδιορίζει σαν «Φιλολογούσα Αρχαιολογία ή Αρχαιολογούσα Φιλολογία»¹⁴. Έχει κιόλας, κάπως πρόωρα για την εποχή του, προχωρήσει στον προβληματισμό της επιγραφής, καθώς αντιμετωπίζει την άμεση σχέση της με το μνημείο, όπου βρίσκεται χαραγμένη (είτε είναι αρχιτεκτόνημα, ταφόπετρα, άγαλμα, είτε όποιο αντικείμενο), στη συνάρτησή της με τη θρησκεία, την τοπογραφία της περιοχής και τη πολιτικοκοινωνική ζωή, για την οποία κάποτε η επιγραφή εκείνη αποτέλεσε αδιάφυστη μαρτυρία.

«Επιγραφικός», γράφει, «δὲ θά πῆ μονάχα ὁ εἰδικός, πού μελετᾶει καί δημοσιεύει ἐπιγραφές, ἀλλά περισσότερο ἀκόμη ἐκεῖνος, πού ενδιαφέ-

ρεται γι' αυτές, πού τίς αγαπάει και πού τίς πονάει σάν ένα κομμάτι απ' τήν ψυχή του. Κλίση και ειδικευση για τήν σπουδή μιάς ομάδας αντικειμένων είναι πρό πάντων τό στενό συναισθηματικό δέσιμο τής ψυχής του έρευνητή μέ τ' αντικείμενα, ένας έρωτας γι' αυτά. Κι έχει τοῦτο σημασία πρωταρχική για τήν προστασία τους και τή συντήρησή τους»¹⁵.

Καλά πληροφορημένος από το εξωτερικό διαπιστώνει ότι «έδω στή χώρα τών έπιγραφών δέ χωράει καμμιά συζήτηση, πώς θά 'πρεπε για τό μάθημ' αυτό νά υπάρχει ειδική έδρα, έστω κι έπικουρική ή συγχωνευμένη μέ τή συγγενική έδρα του δημοσίου και ιδιωτικού βίου τών αρχαίων, πού τόσο άδικα έδω και λίγα χρόνια καταργήθηκε, ενώ αποτελεί τή συνισταμένη περισσοτέρων αρχαιολογικών κλάδων, τό άπόσταγμα, θά 'λεγε κανείς, τής αρχαιογνωστικής παιδείας»¹⁶.

Η ανάγκη διδασκαλίας της Επιγραφικής στην ανώτατη παιδεία δεν έχει ακόμα καλυφτεί, παρόλο ότι επισημάνθηκε εδώ και σαράντα χρόνια από τον φωτισμένο επιστήμονα, που είχε πανεπιστημιακούς δασκάλους τον Αντώνιο Κεραμόπουλλο και τον Απόστολο Αρβανιτόπουλο¹⁷.

Αντίθετα, όπως σημειώθηκε από τον καθηγητή Γεώργιο Μπακαλάκη¹⁸, το αίτημα του Χρίστου Πέτρου για τη ριζική αναδιοργάνωση του «Κεντρικού», όπως το ονομάζει, «Επιγραφικού Μουσείου», πραγματοποιήθηκε σε πολύ ικανοποιητικό βαθμό και η επανέκθεση των ενεπίγραφων μνημείων στις δυο νεόδμητες αίθουσες (είκ. 1 και 2), καθώς και στον ευρύχωρο σε σχήμα Π διάδρομο, που εξοικονομήθηκε στον χώρο της εσωτερικής αυλής (είκ. 3), έχει συναντήσει ενθουσιώδη υποδοχή στην Ελλάδα και στο εξωτερικό¹⁹. Στους χώρους του Επιγραφικού Μουσείου, που ο Χρίστος Πέτρου το προσδιορίζει «έπιστημονικό και καταληπτό από τούς λίγους, τούς ειδικούς» γίνονται σεμινάρια, διαλέξεις, κυρίως από τις ξένες αρχαιολογικές Σχολές με τους καθηγητές τους και καμμιά φορά με τον εκάστοτε διευθυντή του Μουσείου.

Ως ειδικό μουσείο με επιγραφές χαραγμένες επάνω σε λίθο (lapidaire ή lapidario, από το λατιν. lapis) έχει χαρακτηριστεί «το πιο προσιτό Μουσείο του κόσμου» από τον Γάλλο επιγραφολόγο Georges Daux²⁰. Αγαλλίαση στην ψυχή του θα έφερνε η είδηση ότι κάποια ώθηση στις επιγραφικές σπουδές σημειώθηκε με το «8ο Διεθνές Συνέδριο Ελληνικής και Λατινικής Επιγραφικής» το 1982 στην Αθήνα, όπου ο αριθμός των συνέδρων ξεπέρασε τους 700²¹.

Με το πάθος, που είχε για την περισυλλογή των επιγραφών και την προστασία τους, οργάνωσε στα Καλύβια Λαυρεωτικής ένα μικρό Μουσείο σε μιαν αίθουσα του Δημοτικού Σχολείου²². Στην Κρήτη δούλεψε στο νεόδημο Μουσείο Ηρακλείου, που τό καμάρωσε σχεδόν τελειωμένο το 1938²³, αλλά αγωνιούσε διαπιστώνοντας έλλειψη χώρου και ακαταστασία στις συλλογές της Ιεράπετρας και της Σητείας²⁴. Εφέτος το καλοκαίρι τε-

λειοποιήθηκε η έκθεση αρχαιοτήτων του Μουσείου της Σητείας²⁵ και πληρώθηκε μια ακόμη από τις ευχές του. Μεγάλο αριθμό επιγραφών είχε συγκεντρώσει στα Μουσεία Ιεράπετρας και Σητείας ο Χρίστος Πέτρου, όπως ανακοίνωσε ο τότε Έφορος Κρήτης Νικόλαος Πλάτων στην έκθεση πεπραγμένων του 1939. Εξάλλου ο Πέτρου είχε φροντίσει για την ίδρυση με απόφαση του Αρχαιολογικού Συμβουλίου μιας τοπικής συλλογής αρχαιοτήτων στο Λασιθί, στο χωριό Τζερμιάδω²⁶.

Πίστευε στην αξία της Επιγραφικής και στην υπεροχή της απέναντι στα φιλολογικά κείμενα χάρη στο αναμφισβήτητο κύρος της και στην ασφάλεια του περιεχομένου. Τα κυριώτερα εφόδια του επιγραφικού πρέπει να είναι η «ἄρτια φιλολογική μόρφωση καὶ τὸ ἱστορικό πνεῦμα». «Πρέπει ακόμη νά ἔχη ὑπομονή, εὐστροφία παρατηρητικότητά, μαντική διαίσθηση (divinatio) καὶ φαντασία»²⁷. Δεν βρήκα πουθενά, έως τώρα, αυτή την υποθήκη, που άφησε ο Μεσογείτης για τους επιγραφολόγους : «Φαντασία πού δέ θά ἔχη τήν ἀδέσμευτη ἐλευθερία νά τρέχη ἀνεξέλεγκτα ὅπου αὐτή θέλει, ἀλλά πού θά εἶναι ὑποχρεωμένη νά δέρνεται καί νά ξαναδέρνεται πάνω στήν πέτρα καί ν' ἀπογοητεύεται περιωρισμένη ἀπ' τό στενό περιθώριο, πού τῆς ἀφήνει γιά νά κινηθῆ ἡ ἴδια ἡ ἐπιγραφή». Ἦξερε τήν μεγάλη σημασία τῆς πρώτης ἐκδοσης μίας ἐπιγραφῆς, καθώς καί τήν ευθύνη καί τόν κόπο του ἐπιγραφικοῦ, που καταπιάνεται με μίαν ἀδημοσίευτη ἐπιγραφή «γιατί θά περάσουν πολλές ὥρες, καμμιά φορά καί μέρες καί μῆνες ὀλόκληροι, γιά νά μπορέσει νά κάνει ὁ ἐπιγραφικός τό κείμενο τῆς δυσκολοδιάβαστης ἐπιγραφῆς δικό του»²⁸. Εἶχε συλλάβει βαθειά τήν οὐσία τῆς ἐπιγραφικῆς καί ἀντιμετώπιζε τόν προβληματισμό τῆς ἐπιγραφῆς σε σχέση με τό μνημεῖο, ὅπου βρῖσκεται χαραγμένη²⁹. Ὅταν δούλεψε τόν δωρικό κίονα με τὰ ἀρχαϊκά γράμματα --] ονος ἀνδρός καί τόν ἀπέδωσε σε ταφικό μνημεῖο, τό συσχέτισε με ἄλλες ἐπιγραφές που συνόδευαν ἔργα, που τὰ εἶχε σμιλέψει ὁ Ἀριστίων ὁ Πάριος. (Ἑλληνικά 8, 1935, σελ. 215-219). Για τήν ὀρθότητα τῆς μεθοδολογίας του Πέτρου ἦρθε θετική ἡ ἀπάντηση ἀπό τήν ἴδια του τῆ γῆ, με τήν ἀνεύρεση στη Μερέντα του Κούρου καί τῆς κόρης Φρασικλείας³⁰.

Τὴν γνωστὴ ἐπιγραφή³¹

*Σῆμα Φρασικλείας
Κόρη κεκλέσομαι
αἰεὶ, ἀντὶ γάμο
παρὰ θεῶν τοῦτο
λαχοῦσ' ὄνομα,*

που ἦταν χαραγμένη στήν ἴδια βάση με τήν υπογραφή Ἀριστίων Πάριος μ' ἐπέσσε τήν εἶχαν μελετήσει πολλοί. Στήν τελευταία εἰκοσαετία οἱ Χρ. Καρούζος, Νικ. Κοντολέων³², Η. Jeffery³³. Τώρα που με τήν ἀναμφισβήτητη ἀπόδειξη τῆς μολυβδοχόησης ἔχει φανεῖ με πλήρη βεβαιότητα ὅτι ἡ βά-

ση που φυλασσόταν στο Επιγραφικό Μουσείο ανήκε στο άγαλμα της κόρης³⁴, το μνημείο στέκει σαν ορόσημο στη μελέτη σειράς αρχαϊκών αγαλμάτων και της τεχνικής τους, του τρόπου αμφίεσης μέχρι και των κοσμημάτων ακόμα της εποχής, της θρησκείας και άλλων θεμάτων, σε συνάρτηση με τη μαρτυρία της επιγραφής.

Συνεορτάζομε όλοι μαζί εδώ, γιατί η περιορισμένη σε διάρκεια ζωή του Χρίστου Πέτρου-Μεσογειτή έχει ξεφύγει από τα χρονικά της πλαίσια και έγινε σωστή νίκη απέναντι στον θάνατο και το σκοτός. Κλείνει μέσα της αλήθειες και είναι παράδειγμα ζωής, που πρέπει να ενστερνισθούν άλλοι, νεώτεροι.

Οραματιστής, όσο και πραγματιστής, χάραξε τους δρόμους, ολόκληρα πλέγματα από δρόμους σε διάφορα πεδία γνώσης, όπου μπορούν να βαδίσουν οι νέοι μας επιστήμονες με αυτοέλεγχο της φαντασίας και όχι βέβαια χωρίς κόπο.

Ντ. ΠΕΠΠΑ - ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. 'Απαντα Χρίστου Ν. Πέτρου-Μεσογειτή (1909-1944), επιμέλεια Π. Φιλίππου-Αγγέλου (Καλόβια 1984).
2. «'Απαντα», σελ. 198-241. Στο εξής αναφέρεται «Επιγραφική».
3. του αυτού, «Κρητικές σελίδες» Γ' (1938), σελ. 614-616. «'Απαντα», σελ. 65-67.
4. από τις ανέκδοτες εργασίες, βλ. «'Απαντα», σελ. 256-345.
5. του αυτού, «'Ενθυμώσεις εκ τῶν χρόνων τῆς 'Ελληνικῆς 'Επαναστάσεως», Ελληνικά 2 (1929), σελ. 441-2 και «'Απαντα», σελ. 33-34.
6. ό.π.π., σελ. 33.
7. EM 10644. IG II², 1021. Χρήστου Καρούζου, 'Αριστόδικος (1961), σελ. 66, αριθ. Β6. SEG XXI (1965), 150. Από τη συγκόλληση ενός ανεπίγραφου κομματιού εξακριβώθηκε τελικά η γραφή του ονόματος 'Επιστήμων, (και όχι οὐκ ἀνεπιστήμων, κλπ.) βλ. Ντίνια Πέππα-Δελμούζου, ΑΔ Χρονικά Β1 (1977), σελ. 5.
8. Κρητικές σελίδες, 23-24 (1938), σελ. 664-677 και «'Απαντα», σελ. 85-97.
9. δημ.σ. «'Επετηρίς 'Εταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν» Α' (1938) Ειδήσεις, σελ. 611-618 και Β' (1939), Ειδήσεις, σελ. 530-538. «'Απαντα», σελ. 178-197.
10. «'Επετηρίς 'Εταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν» Β' (1939), σελ. 339-374. «'Απαντα», σελ. 123-158.
11. Το Λασίθι και αἱ ανασκαφαί της Αγγλικῆς Αρχαιολογικῆς Σχολῆς, Κρητικές σελίδες Γ' (1938), σελ. 211-231 και «'Απαντα», ειδικά σελ. 103 και 113.
12. ό.π.π. σημ. 11 και «'Απαντα», σελ. 106 και 116.
13. «'Απαντα», σελ. 64-65.
14. Επιγραφική, σελ. 13. «'Απαντα», σελ. 208.
15. Επιγραφική, σελ. 20. «'Απαντα», σελ. 214.
16. Επιγραφική, σελ. 13. «'Απαντα», σελ. 208.
17. Επιγραφική, σελ. 46-48. «'Απαντα», σελ. 236-237.
18. Επιγραφική, σελ. 22, υποσημείωση. «'Απαντα», σελ. 215.

19. Μ. Μιτσού, Πρακτικά IV Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής και Λατινικής Επιγραφικής, *Akte des IV Internationalen Kongresses für Griechische und Lateinische Epigraphik*, (1964) σελ. 251-256, πίν. VI - Χ.
Ντ. Πέππα Δελμούζου, Τό 'Επιγραφικόν Μουσείον, 'Αρχαιολογική 'Εφημερίς (1966), 'Αρχαιολογικά Χρονικά, σελ. 1-22 με παρένθετους πίνακες. Για την έκθεση των επιγραφών με έμμεσο φωτισμό G.S. Susini, *Musei e Gallerie d' Italia*, 16 (1962), σ. 11. Στο Συνέδριο Μουσειολογίας (Νοέμβρη 1968, Αθήνα).
20. BCH, *Chronique des Fouilles* (1959), σελ. 619.
21. Πρακτικά του Η' Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής και Λατινικής Επιγραφικής (1984) Τόμος Α', σελ. 1-376.
22. «'Απαντα», σελ. 35.
23. «'Απαντα», σελ. 96.
24. 'Επετηρίς 'Εταιρείας Κρητικών Σπουδών Β' (1939). Ειδήσεις, σελ. 538. «'Απαντα», σελ. 196.
25. Με τη φροντίδα του εκεί επιμελητή αρχαιοτήτων Νικ. Παπαδάκη.
26. «'Απαντα», σελ. 196 και για το τοπωνύμιο Τζερμιιάδων βλ. σελ. 102, σημ. 1.
27. Επιγραφική, σελ. 10. «'Απαντα», σελ. 206.
28. δ.π.π., σελ. 10-11 και σελ. 206.
29. Χρίστος Ν. Πέτρου-Ανάγνας, Διαπραγματεύσεις επιγραφών τινων έξ 'Αττικής, *Ελληνικά* 8 (1935), σελ. 214. «'Απαντα», σελ. 37.
30. Ευθ. Μαστροκώστας, Δυο αρχαϊκά αγάλματα εκ Μυρρινούντος, *Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών*, V2 (1972), σελ. 298-324. Η ανασκαφή διενεργήθηκε από τον επιμελητή αρχαιοτήτων Ευαγγ. Κακαβογιάννη στον αγρό Γεώργ. Χασιώτου (δ.π.π. σημ. 1) υπό την διεύθυνση του Εφόρου Ευθ. Μαστροκώστα.
31. IG II², 1014. EM 13383. Μεταφέρθηκε από την εκκλησία της Παναγίας στην Μερέντα το 1968 με τη φροντίδα του καθηγητή Νικ. Κοντολέοντος, αλλά από το 1973 έχει εκτεθεί στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο μαζί με το άγαλμα.
32. Χρ. Καρούζος, Αριστόδικος, (1961), σελ. 67, A15. L.H. Jeffery, *The inscribed gravestones of archaic Attica*, *British School Annual* 57 (1962), σελ. 138, αριθ. 46. N.M. Kondoleon, *Aspects de la Grèce préclassique* (1970), σελ. 53-55.
33. Ευθ. Μαστροκώστας, AAA, δ.π.π., σελ. 302.

Summary

THE RESTLESS AND SEARCHING SPIRIT OF
CHRISTOS N. PETROU-MESSOGITIS

The writer spoke at the «First Scientific Meeting for South-Eastern Attica», dedicated to the late Epimelete of Antiquities, presenting Chr. Petrou-Messogite's intellectual qualities, as they were developed by reason of his restless spirit, always inclined to research. He worked in several fields from the popular tradition, as expressed by the local poems in the albanic idiom, to the epigraphical texts, where he gave to us an idea of his acute observation and his wide background in the humanities.

DINA PEPPAS-DELMOUSOU